

31. Яроцький П. Свідки Єгови: особливості процесу і характер змін // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Зб. наук. праць. – Сер. Філософія. – Чернівці, 2005. – Вип.242-243.
32. Дневник – обвинення // Наука и религия. – 1964. – №5.
33. Див. скорочений варіант: Шиш А. Єговізм і його проповідники: Критика ідейних основ єговізму. – Ужгород, 1968.
34. Коник В. Иллюзии свидетелей Иеговы. – М., 1981.
35. Lorimer D. Whole in One: The near-death experience and the ethic interconnectedness. – London, 1900.
36. Поликарпов В.С., Поликарпова В.А. Феномен человека – вчера и завтра. – Ростов-на-Дону, 1996.

Бондарчук П.Н. РЕЛИГИОЗНЫЕ НАСТРОЕНИЯ В ЖИЗНИ ВЕРУЮЩИХ УКРАИНЫ (СЕРЕДИНА 1940-х – СЕРЕДИНА 1980-х гг.).

В статье анализируются проявления религиозных настроений верующих советской Украины во второй половине XX в. Особое внимание уделяется эсхатологическим настроениям, распространенным в среде нелегальных религиозных общин.

Ключевые слова: религиозные настроения, эсхатологические настроения, верующие, религиозность, религиозные общины.

Bondarchuk P.M. RELIGIOUS MOODS IN LIFE OF BELIEVERS OF UKRAINE (FROM LATE 1940s TILL EARLY 1980s).

In the article the displays of religious moods of believers in the Soviet Ukraine in the second half of XXth century are analysed. The special attention is spared eschatological moods widespread in the environment of illegal religious communities.

Key words: religious moods, eschatological moods, believers, religiousness, religious communities.

УДК 284 (477): 94 (477) «19»

І.Ю.Данілова

**ЗАРЕЄСТРОВАНІ ПРОТЕСТАНТСЬКІ РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ
СТОСУНКИ З МІСЦЕВИМИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ**

У статті висвітлюються проблеми діяльності зареєстрованих протестантських релігійних організацій у період радянської антирелігійної політики післявоєнних років. Автором аналізуються методи впливу місцевих органів влади на діяльність протестантських конфесій та розкриваються їх взаємовідносини з віруючими.

Ключові слова: релігія, конфесія, протестанти, антирелігійна політика, місцеві органи влади.

Радянська влада у відносинах з релігійними конфесіями у післявоєнний період дотримувалася оманливої політики. Зовнішній демократизм і лібералізм по відношенню до церков, заміна стратегії нищення релігії на лояльне ставлення, офіційне визнання свободи слова і віросповідання були лише початком підготовки масового наступу на релігійні культу.

Протестантські релігійні організації, що були зареєстровані в радянських органах влади, опинилися у вирії репресій, хоча і мали офіційний дозвіл на здійснення релігійної діяльності.

У регулюванні релігійного життя виконавча влада спиралася на міліцію та прокуратуру. Співробітники правоохоронних органів повинні були стежити за дотриманням норм радянського законодавства в галузі релігії та, у разі необхідності, застосовувати відповідні санкції до представників конфесій. А виходячи з того, що згадані органи не приховували неприязного ставлення до віруючої частини населення, їх стосунки з представниками протестантських церков склалися вороже.

Антирелігійна політика щодо офіційно діючих релігійних громад протестантів набирала оберту з кожним роком. Її особливостями стали обов'язкова реєстрація релігійної громади, відкриття молитовного будинку, реєстрація служителя культу та ревізійної комісії, об'єднання найвпливовіших церков в одну структуру, ретельний облік кожної общини та священнослужителів, припинення діяльності релігійних громад, злиття нечисленних груп віруючих, закриття молитовних будинків, активне поширення антирелігійної пропаганди, а

.....
також дотримання радянського законодавства про культу, законів СРСР та застосування жорстких санкцій, утисків, репресій у випадках їх порушення.

В результаті роботи радянських контролюючих органів місцевого управління була виявлена значна мережа організацій протестантського віросповідання, що дало змогу поставити на облік, призупинити діяльність, а у ряді випадків і знищити багато чисельних та нечисленних груп протестантського віросповідання.

Керівні органи – Ради у справах релігійних культів при Раді народних комісарів СРСР – особливо були занепокоєні релігійною ситуацією в Україні. На засіданні Ради у справах релігійних культів наголошувалося, що «специфікою України є значна кількість діючих громад різних культів». З 6 тисяч культів у СРСР більше половини знаходилися в Україні. Із зареєстрованих в Україні діяло 1 926 протестантських громад, у той час коли в СРСР було виявлено всього 2 989 організацій [1, арк. 16].

У відомостях УМДБ Вінницької області зазначалося, що «територія області засмічена великою кількістю церковно-сектантського елемента, який, маючи широку мережу духовництва та пресвітерсько-проповідницький апарат, проводить через останніх серед населення активну релігійну роботу, вербуючи нових осіб у громади, особливо з молоді. Реакційна частина церковно-сектантського елемента, прикриваючись релігійною діяльністю, проводить активну антирадянську роботу, направлену на зрив заходів, що проводять партія та уряд, а також до шкоди, саботажу в колгоспах» [2, арк. 1].

Рада у справах релігійних культів в інструктивному листі №162 від 29 травня 1945 р. зазначала: «Не скрізь уповноважені Ради досить рішуче перешкоджають незаконній діяльності громад – це спеціальна робота серед молоді і дітей, благодійницька діяльність, допомога біднякам, матеріальна підтримка віруючих, місіонерська робота серед населення. Такі прояви потрібно рішуче зупинити через релігійні центри, або шляхом особистого попередження керівництва громад». Вже 15 жовтня 1945 р. з'явився інструктивний лист № 305-с, згідно якого ще суворіше контролювалася робота служителів культу. Старшим пресвітерам ЄХБ заборонялося вільно пересуватися територією УРСР. Вони мали обов'язково узгоджувати свої маршрути із республіканськими й обласними уповноваженими Ради, відвідувати лише зареєстровані громади [3, с. 90].

Одним з методів обмеження діяльності зареєстрованих протестантських релігійних громад була їхня обов'язкова реєстрація в державних органах. Ця умова стала найважливішою для законного існування та розвитку об'єднань віруючих.

Офіційному визнанню об'єднань передувала активна діяльність контролюючих органів, їхнім завданням було встановлення справжнього «політичного обличчя» релігійних громад, що бажали зареєструватися, визначення позиції, якої притримувалися громади під час нацистської окупації та рівень ставлення до політики радянської влади.

Для отримання інформації про релігійну громаду, яка подавали заявки на відкриття молитовного будинку, Рада у справах релігійних культів при РМ СРСР вимагала від уповноважених детальний опис про такі групи у квартальних інформаційних звітах під назвою: «Отримані заяви про відкриття нових молитовних будинків» [4, арк. 7-8].

У звітах уповноважені подавали точну назву населеного пункту, в якому віруючі просять відкрити молитовний будинок; загальну кількість дорослого населення, в тому числі, орієнтовну кількість віруючих, а також число осіб, що підписали заяву, і вказували, який раз поступає заява, та причини повторних звернень, висловлювали думку про те, чи відповідає це дійсним потребам віруючих в організованому громадському відправленні культу, чи є результатом особистої зацікавленості невеликої групи осіб.

Однією з головних умов реєстрації протестантської релігійної громади стала наявність двадцятки віруючих, які засвідчували своїми підписами спроможність даної групи до реєстрування. У випадку отримання віруючими з націоналізованого фонду молитовного будинку та культового майна «двадцятка» мала підписати договір про прийняття під свою відповідальність цього приміщення та майна. Після реєстрації в уповноваженого РСРК, а там де його немає, у Раді міністрів республіки, в обласному виконкомі, «двадцятка» отримувала найменування релігійного об'єднання.

Протестантське релігійне товариство і служителі культу могли розпочати свою діяльність лише з отриманням від обласного уповноваженого Ради у справах релігійних культів довідки про реєстрацію. Вона передбачала наявність довідки про реєстрацію релігійної громади, молитовного будинку, довідку про реєстрацію служителя культу, ревізійної комісії та

.....

виконавчого органу. Довідки мали містити особові відомості про пресвітера громади, детальний перелік його попередньої служби чи роботи, місце проживання, діяльність під час окупації, судимість, повну адресу місцезнаходження молитовного приміщення, ревізійної комісії та виконавчого органу, із зазначенням прізвища, імені та по-батькові всіх їх членів. Протестантські релігійні громади, які не мали змоги отримати відповідну довідку, оголошувалися поза законом, їхня діяльність припинилася і вважалася нелегальною.

Порядок відхилення заяв віруючих з проханням відкрити молитовний будинок викладений в інструктивному листі № 5 від 15 квітня 1947 р. № 296 СС. В ньому зазначалося, що на розгляд облвиконкому виносяться заяви віруючих у тих випадках, коли неможливе звільнення і передача молитовного приміщення, яке використовувалося для культурних або оборонних потреб, перебудованого під житло або виробниче підприємство; у випадку відхилення прохання віруючих через непридатність приміщення для культових цілей (аварійність споруди), відсутності необхідних технічних, санітарних, протипожежних умов і т.п. Уповноважений Ради відмову робить самостійно та повідомляє про це Раду листом з детальним викладенням мотивів відмови [4, арк. 12].

Робота по регулюванню діяльності релігійних організацій 1945-1947 рр. мала лише підготовчий характер. Вона повинна була забезпечити підґрунтя для реалізації більш масштабних планів нищення духовної опозиції.

В інформаційному звіті уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР по УРСР за IV квартал 1947 р. простежуються зміст та методи розв'язання наявних проблем у роботі з уже зареєстрованими культами. Рекомендувалося: повсякденне глибоке вивчення внутрішніх процесів у житті релігійно-сектантських громад і форм їх релігійної пропаганди; постійний нагляд і боротьба з націоналістичними проявами в релігійних громадах; повсякденна увага питанням припинення антигромадських проявів у протестантських громадах адвентистів сьомого дня; аналітична робота з вивчення соціально-політичного обличчя пресвітерського складу та активу протестантських громад; проведення роботи по кількісному зменшенню релігійно-протестантських громад; вивчення спаду чи піднесення релігійної активності і настроїв [5, арк. 57-58].

Кількісне скорочення громад релігійних культів визначалося найважливішим завданням для місцевих органів виконавчої влади і мало на меті досягнення одноманітності конфесійної структури. Уповноважений Ради по УРСР П.Вільховий у 1947 р. зауважував: «Проведенням цієї роботи ми намагаємося скоротити мережу релігійних громад-розплідників релігійно-містичної пропаганди серед населення, вживаючи заходів до недопущення штучного організаційного зміцнення громад» [6, арк. 74].

У 1949 р. обласні уповноважені Ради у справах релігійних культів отримали вказівки щодо конкретних форм і методів вивчення громад релігійних культів. «Лише дбайливе вивчення релігійних громад, – зазначав уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Вільховий, – дасть можливість неухильно направляти їх діяльність у бік всестороннього звуження їх масштабів, обмеження їх діяльності межами молитовних будинків, а також здійснення повної ліквідації шкідливих релігійних об'єднань» [7, арк. 5]. У процесі обліку громад уповноважені повинні були зафіксувати кількість громад, їх місцезнаходження; відстань між близькими громадами (км); короткі анкетні дані на віруючих; ступінь розповсюдження громад по районах і населених пунктах; ступінь їх впливу, причини зростання кількості віруючих у громаді; соціально-політичну та релігійну характеристику активу громади; міри регулювання релігійної діяльності в даній області; стан молитовних будинків громади та інше [8, арк. 85-86].

Рада у справах релігійних культів у лютому 1954 р. для підвищення оперативності в роботі прийняла рішення про зведення в єдину форму основних даних про кожну зареєстровану громаду. Була розроблена детальна форма картки, яку розіслали обласним уповноваженим Ради. Картка містила важливу інформацію про зареєстровану релігійну громаду: адресу; дату реєстрації громади; кількість віруючих; кількість членів двадцятки та виконавчого органу; найменування організації, в якій знаходиться молитовний будинок на обліку (якщо молитовний будинок не стоїть на обліку, то зазначити «не стоїть»); дату складання орендного договору.

На звороті картки містили відомості про зареєстрованого служителя культу, який обслуговував громаду. У графі «Дата прийняття рішення про зняття з реєстрації» вказувалися дата та причина зняття з реєстрації релігійної громади. У графі «Посилання на документи» – дата звіту уповноваженого Ради або його доповідна записка, із детальною характеристикою

.....
діяльності даної релігійної громади. У графі «Особливі відмітки» позначалися дані про подальшу роботу з картотекою, інша додаткова інформація та підпис уповноваженого [9, арк. 1-3].

Посилення роботи уповноважених ради на місцевому рівні призвело до певного скорочення мережі протестантизму. Різке зменшення кількості членів громад і пресвітерів можна простежити на прикладі церкви ЄХБ. На території УРСР на 1 січня 1948 р. діяло 1 823 громади віруючих, 25 старших пресвітерів, 1 204 пресвітери, 433 керівних пресвітерів, 367 дияконів та 77 регентів. До 1 січня 1949 р. кількість громад ЄХБ скоротилася до 1 638, пресвітерів – до 1 167, керівних пресвітерів – 370, дияконів – 360 і регентів – до 69 осіб [10, арк. 84].

У всій Україні уповноважені Ради у справах релігійних культів виявляли так звані «факти порушення законодавства з боку релігійних громад та служителів релігійного культу». «Матеріали, які ми маємо в нашому розпорядженні, безперечно, говорять про те, що в останньому кварталі 1948 р. релігійники допускали цілий ряд порушень закону про культури (Харків, Миколаїв, Кіровоград та інші) ... у кожному конкретному випадку існують передбачені законом заходи впливу: попередження старших пресвітерів, пресвітерів громад, зняття з реєстрації, розпуск виконавчих органів, «двадцятки», тимчасове закриття молитовних будинків і в особливо злісних випадках зняття з реєстрації та розпуск громад», – писав П.Вільховий до уповноваженого Вінницької області Шумкова [4, арк. 10].

Шумков підтвердив існування порушень у Вінницькій області. У своєму звіті у 1951 р. він вказував, що в с. Суворівка, Тульчинського району пресвітер ЄХБ громадянин Гандазюк відвідав в с. Тарасовка хвору жінку, що належить до Суворовської релігійної общини, для здійснення обряду хлібоприломлення у неї вдома. Участь у обряді взяли 25 з 58 віруючих громади. В результаті пресвітер, виконавчий орган та ревізійна комісія Суворовської релігійної громади були переобрані [11, арк. 121]. Порушення було виявлене в с. Уладівка, Хмельницького району серед віруючих громади АСД. Колгоспники-члени релігійної громади АСД не виходили на роботу в суботу. Після попередження пресвітера та представника виконавчого органу, порушники отримали попередження. Було поставлене питання про їх виключення з громади [11, арк. 122].

Подібна ситуація була в інших областях України. Громада п'ятидесятників с. Федорівка Житомирської обласні була знята з реєстрації за «порушення радянського законодавства про культури» [12, арк. 44]. Релігійна громада ЄХБ с. Трискини Сарненського району Рівненської області, яка нараховувала 59 осіб, була знята з реєстрації за проведення молитовних зборів у купленому громадою будинку, що був призначений для сільської ради. Дії громади розцінювалися облвиконкомом як «порушення існуючого законодавства про культури» [13, арк. 166].

Протестантські релігійні громади втрачали реєстрацію, молитовні приміщення, офіційно оголошувалися не діючими. А у рішеннях виконавчих комітетів обласних Рад говорилися про нечисленність громади, відсутність у неї молитовного будинку, невідповідність приміщення встановленим нормам, відсутність служителя культу тощо.

За звинувачення у грубому порушенні законодавства про культури місцевими органами влади було знято з реєстрації більшу частину діючих громад, а їх молитовні будинки закриті та передані у використання сільських і районних рад [14, арк. 311].

Репресивні заходи були застосовані і до священнослужителів. Вони звинувачувалися у антирадянській діяльності. Уповноважений Ради у Кам'янець-Подільській області був звинувачений у антирадянській діяльності старший пресвітер Г.Я.Лук'ячук, який «порушував законоположення про релігійні культури, а саме: створював грошові, натуральні фонди та заохочував їх створення, проводив групові збори пресвітерів, допускав існування релігійних громад ЄХБ без офіційного дозволу, приховував проведення молитовних зборів віруючих у жилих квартирах, надавав неправдиві відомості уповноваженим Ради та інше» [15, арк. 164].

За свої релігійні переконання були заарештовані та засуджені на 10 років ув'язнення пресвітер Шепетівської громади ЄХБ М.І. Бунтовський, який проповідував на Хмельниччині [16, арк. 27], пресвітери Суханський, Никифорук, Дубинський, Заруський – служителі Кам'янець-Подільської області [17, арк. 26].

Місіонерська діяльність, яку проводили віруючі протестантських релігійних громад, розцінювалася слідчими органами як проповідування «антирадянських релігійних переконань», «систематична вербовка нових членів» і набувала кримінального характеру. У процесуальних

документах зазначалося, що для заохочення вступу до релігійної групи практикувалася матеріальна допомога або винагорода [18, с. 80].

Однак, впроваджуючи нову релігійну політику, ЦК КП(б)У звертав увагу місцевих органів влади на неприпустимість адміністрування. У лютому 1945 р. у протоколі засідання Політбюро ЦК КП(б)У зазначалося: «ЦК КП(б)У встановлює, що окремі керівники місцевих органів влади в Житомирській і Кам'янець-Подільській областях самочинно проводять закриття церков, а також грубо втручаються в розпорядок церковних служінь. Такі дії являються неправильними і, по суті, провокаційними...» [19, с. 72]. Але це були лише офіційні дії для загальної маси населення, які у реальному житті впроваджувалися проти релігійних культів і навіть заохочувалися.

Органи місцевої влади намагалися позбавити віруючих культової власності. Так, у доповідній записці «Про дислокацію церкви ЄХБ у м. Києві» у 1945 р. уповноважений Ради в УРСР П.Вільховий повідомляв: «У процесі щоденного вивчення внутрішнього життя і регулювання діяльності сектантів, з метою стиснення їх мережі нами було ліквідовано в першу чергу громади, діяльність яких мала реакційно-містичний та бузувірський характер». Незадовго було припинено діяльність громад, що розташувалися на вулицях Червоноармійській, 89 (громада нараховувала 213 членів), Жилянській, 104 (381 член), Богдана Хмельницького, 4 (93 члени), на хуторі Коцюбинського в Києво-Святошинському районі (37 членів). Причинами ліквідації релігійних громад стали звинувачення у співробітництві з окупантами під час війни, заснування громади в роки нацистської окупації, констатація того, що община «перетворилася на збіговисько елементу бузувірської секти трясунів на чолі із буржуазно-націоналістичним керівництвом» [20, арк. 2].

Варто зазначити, що місцеві органи радянської влади – обласні та районні виконкоми – грубо порушували законодавство про культу. Вони часто втручалися у внутрішні справи громад і стримували її діяльність. Так, у с. Соколівочка Гальчицького району Київської області голова сільської ради Корчовий та голова колгоспу Романюк викликали до себе пресвітера місцевої громади ЄХБ для повідомлення вимог: «зареєструвати громаду у райвиконкомі і подати про це довідку; передати до сільської ради списки віруючих; на кожне богослужіння складати конспекти та затверджувати їх у райвиконкомі; пресвітеру мати дозвіл, що правління колгоспу відпускає його для проведення богослужіння. Коли довідка про реєстрацію громади була подана, тоді голова сільської ради заявив пресвітеру, що «збори ми ваші закриваємо і вашого уповноваженого не визнаємо» [20, арк. 107].

Отже, радянський уряд офіційно надавав право протестантським громадам на реєстрацію та розвиток релігійної діяльності. Але на практиці віруючі відчували жорсткий тиск з боку державних органів влади. Визнання свободи совісті в країні було лише формальним, а умови дозволу на вільне ведення релігійної діяльності не відповідали дійсності.

Зареєстровані організації постійно перебували під контролем органів радянської місцевої влади, які втручалися у повсякденне і релігійне життя віруючих. Статус легалізації не надавав протестантським релігійним громадам свободи у своїй діяльності.

Результатами атеїстичної радянської політики стало зменшення чисельності релігійних громад, погіршення соціального становища віруючих, розколи всередині протестантських організацій, занепад культурного життя громад. Більшість віруючих, а особливо служителі культу опинилися у вирії репресій тоталітарного режиму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України) . – Ф.4648. – Оп.5. – Спр.19. – 54 арк.
2. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО). – Ф.П-136. – Оп.13. – Спр.105. – 20 арк.
3. Вільховий Ю.В. Політика радянської держави щодо протестантських церков в Україні (середина 40 - 70-их років ХХ ст.): Дис...канд. істор. наук. – Полтава, 2002. – 294 с.
4. ДАВО. – Ф.2700. – Оп.19. – Спр.37. – 28 арк.
5. ДАВО. – Ф.2700. – Оп.19. – Спр.31. – 137 арк.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4555. – 394 арк.
7. ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.64. – 12 арк.
8. ДАХО. – Ф.3858. – Оп.3. – Спр.1277. – 151 арк.
9. ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.185. – 7 арк.
10. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5667. – 417 арк.

11. ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.32 – Спр.198. – 124 арк.
12. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5377. – 51 арк.
13. Державний архів Рівненської області. – Ф.Р.204. – Оп.11. – Спр.7. – 284 арк.
14. ЦДАВО України. – Оп.4. – Спр.112. – 324 арк.
15. ЦДАГО України. – Ф.1 – Оп.23. – Спр.5069. – 408 арк.
16. ДАВО. – Ф.2700. – Оп.19. – Спр.38. – 30 арк.
17. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.338. – Оп.9. – Спр.1. – 40 арк.
18. Бабенко Л.Л. Протестантські громади Буковини: репресії та переслідування 40-50-х років ХХ століття // Краєзнавство. – 2005. – № 1-4. – С.78-83.
19. Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини (1917-1991). – К., 1991. – 72 с.
20. ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.5. – 56 арк.

Данилова И.Ю. ЗАРЕГИСТРИРОВАННЫЕ ПРОТЕСТАНТСКИЕ РЕЛИГИОЗНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНЫ И ИХ ОТНОШЕНИЯ С МЕСТНЫМИ ОРГАНАМИ ВЛАСТИ

В статье освещаются проблемы деятельности протестантских религиозных организаций в период советской антирелигиозной политики послевоенных годов. Автором анализируются методы влияния местных органов власти на деятельность протестантских конфессий и раскрывается их взаимоотношения с верующими.

Ключевые слова: религия, конфессия, протестанты, антирелигиозная политика, местные органы власти.

Danilova I. U. THE REGISTERED PROTESTANT RELIGIOUS ORGANIZATIONS OF UKRAINE AND THEIR RELATIONS WITH LOCAL AUTHORITIES

The article highlights the problems of the registered Protestant religious organizations during the Soviet anti-religious policy of the post-war years. The author analyzes the methods by local authorities on the activities of Protestant denominations and disclosed their relationship with believers.

Keywords: religion, denomination, Protestants, anti-religious policy, local authorities.